

עיני הזמן האפלי¹

נתן אלתרמן

חברים, זכות היא לי לעמוד במקום זה, במחיצתם של יונת ואלכסנדר סנד, ולדבר על ספר זה, שהוא אחד הספרים המעטים שהספרות העברית לא תיתכן בלעדיהם. הגורל הוא שכפה על הספרות העברית שיהיו בה ספרים כאלה ושיהיה בה הספר הזה. הגורל הוא שכפה על המחברים לכתוב אותו, וההיענות לגורל הלא גם היא בחירה חופשית במקרה זה.

מעשה רב עשו מחברי הספר שנשמעו לגזר הזה. לא ייתכן שלא יסופרו בעברית ושלא יהיו נהגים בעברית הדברים והמחשבות המובאים כאן. הגורל - אם הוא עיוור - הרי הוא פוקח בספרים כמו זה עיני הזמן ועיני הלשון.

עם היות הספר הזה הכרח, הרי הוא כרוך בעמידה אל מול בעיות שאין כמותן לכובד, וכך - מסתבר - חשו המחברים עצמם. במסיבה שנערכה ברביבים שאלה יונת סנד: האם מותר להפוך את החיים הללו לספרות? זוהי שאלה שאינה עומדת בכוח כזה ובצידוק כזה בשום ספר אחר. שעה שהמחבר ניגש בכל סיפור שהוא אל נקודות שהן חיים של בשר חשוף, הוא שואל - האם עליך לומר זאת? ואילו כאן, הלא היחס הוא הפוך: פה הדברים הרגילים הם היוצאים-דופן. כל הנושא כולו הוא אותו חומר שממנו עשויות נקודות מוקד אחרונות. זוהי שאלה גדולה ושאלה חיה, וטוב עשו המחברים שהשיבו עליה בחיוב, שכן מתי עומדת השאלה אם מותר להפוך דברים לספרות? - רק כאשר אנו הוגים את המלה "ספרות" באותו צליל של מרכאות שאנו נוטים לשוות לה. כשאנו מתכוונים לספרות כטרקלין, כאופנה כספיחיהווי בטלים וטפלים.

אינני סבור שישנם דברים שאינם בגדר הישגה של הספרות. אדרבה, הייתי אומר כי ייתכן שישנם דברים שהם בגדר הישגה בלבד. שהרי האדם עוד לא המציא כלי אחר - לא המדע ולא הפילוסופיה - שבו יכול הוא ליטול את החיים ולהעבירם ממקומם אל

¹ משא (מצורף ל'למרחב'), שנה י"ב, גל' 29 (א' באב תשל"ד, 10 ביולי 1964), עמ' א'. דברים בשיחה שנתקיימה בקיבוץ גבעת-ברנר על ספרם של יונת ואלכסנדר סנד 'בין החיים ובין המתים'.

ההווה ואל העתיד בעודם חיים, ליטול את החיים ולספר אותם ואת משמעותם הצפונה גם יחד, בלי לקטול אותם תוך כדי כך.

אילו יצאה גזירה לא לכתוב על נושא זה, גם אז בלי ספק היו נכתבים ספרים עליו. כיום הזה ספרים אלה יוצאי־דופן אצלנו. וזוהי אחת מנקודות־הטירוף של זמננו. ספר כזה מחזיר מידת פכחון לספרות העברית.

קיימת, כמובן, גם שאלה נוספת: איך לכתוב? אמר אלכסנדר סנד באותה מסיבה ברביבים: שמענו עצות בנוסח "אל תסתכלו ישירות בדברים. גשו אליהם בעקיפין, בדרך הסמל". אך הצעה זו היא לא רק עצתם של אנשים, היא גם עצתה של רוח התקופה הספרותית והרוחנית בעולם של עכשיו, שאין בכוונתי לשלול אותה. אין ספק שהיא חושפת דברים שאין כלים אחרים יכולים לחשוף אותם, אך הדבר הפאראדוקסלי בסגנון־כתיבה זה הוא בכך, שעם היותו מתיימר ומכריז שהוא נוגע בחיים בלי חציצה ונוטל את המציאות כמות שהיא - הרי עוד לא היה כנוסח הזה שהוא בעיקרו משל ואליגוריה. זהו נוסח של משלים שמתוכו אתה צריך לראות את הנמשל.

והנה אני חושב שאינסטינקט נכון הינחה את המחברים להתנער מסגנון־כתיבה זה. יש דברים שאינם יכולים להיות חומר לאליגוריה, לשמש חומר־בנין למהות שונה מהם עצמם. הדברים המסופרים בספר הזה הם מסוג הדברים האלה. מבחינה זאת תהייה אחת רק אתהה - מדוע דווקא פרק המרד הוא זה שהרתיע את המחברים מלספר אותו בדרך שבה הם סיפרו את יתר הפרקים? אני חושב שדווקא פרק זה, עם היותו חד־פעמי כמו התקופה כולה, הרי חד־הפעמיות שלו היא אחרת. זוהי חד־פעמיות המחזירה את הדברים אל תוך קורות־אנוש, אל תוך אותם רבדים שמהם צמחו כל הסיפורים הגדולים, השירות הגדולות, התפילות. אין נעלה מאותה גבורה אין־שנית והחלטה־אין־שנית והקרבה, שממנה עשוי המרד הזה, אבל הוא כבר עשוי מחומר שהאדם עשוי ממנו. ולכן אני חושב שאם גברו המחברים על המחסומים ששאר הדברים הציגו בפניהם, הרי המחסום הזה צריך היה להיפרץ בסבירות הרבה יותר גדולה.

הדרך בה בחרו מחברי הספר היא דרך התיאור הריאליסטי. מובן, אין זו המלה הנכונה, מפני שמורא התקופה הוא מחוץ לתחום המציאות הריאלית. אבל התקופה ניתנת פה על פרטיה, וזוהי המשמעות של המלה "ריאליזם". הפרטים הללו רק הם - ודווקא במקרה זה - יוצרים את התקופה. היא אינה קיימת בלעדיהם.

יכולים אנו לדבר באופן כללי על כל זמן שבעולם, אבל לא על זמן זה ואבסורד הוא לתאר תקופה זו בדרך הסמל. אילו חשנו את התקופה הזאת דרך פרטיה, היו נמנעים הרבה סבכים בחיי הציבור שלנו, ביחסנו אל הבעיה הגרמנית, בכל חוסר־השחר השורר

ביחסינו עם גרמניה. כשאנו תופסים את התקופה הזאת רק על סמך המספר ועל סמך המלים הכלליות, הרי לא תפיסה זו יכולה לעורר בעם ובציבור את רגש החימה והשנאה שבלעדיו לא ייתכן ציבור מפוכח.

ישנן תמונות אחדות בלתי־נשכחות בספר הזה, שבלעדיהן הקוראים כבר לא יוכלו לשער לעצמם את הזמן הזה. למשל, קול השעטה הנשמע מרחוק ברחוב, קול הולך ומתקרב והנה יהודים שנצטוו לרוץ עוברים, שועטים, נושמים... זה הרעם הראשון של השואה המתקרבת, ואתה כבר לא תוכל לראות את הדברים בלי המראה הזה. הגרמנים אינם מופיעים בספר הזה. נס אירע למחברים, שהם לא נתפסו למה שנתפסים היום בעולם - לנסיון לפתור את החידה הגרמנית, כביכול, להעמיק במסתרי נפשו של הנאצי. חידה כזאת אינה צריכה לעורר את יצר הפתרון, אלא את היצר למחות אותה מהעולם. זה הפתרון היחידי שהיא יכולה לדרוש מאיש יהודי.

אתה הולך ודבק בגיבורי הספר הזה ויש בהם אחדים שמעוררים בך רגש התקשרות חיה. הם גם העמידו בפני המחברים קושי אחד נוסף - הסיפור שלהם אינו חל על היסוד הייצרי של האדם, על היסוד האינסטינקטיבי, הפרימיטיבי. לא, אלה אנשים הוגים וזהו חומר קשה מאוד לנסוך בו חיות. נפשות אלו, יחד עם פרקי שחרית שלהן המתוארות בכוח לא־רגיל ובקסם נעורים לא־רגיל - כל הדבר הזה יחד נכנס אל תוך אפילת הזמן הנורא. זה אחד ממקורות־המתח הגדולים של הספר: אלה שראינו אותם עד עכשיו באור, אנו מוסיפים ורואים את חייהם ומחשבותיהם ומלחמתם בתוך החשיכה. הספר הזה נותן להווה שלנו אחד הנכסים הגדולים ורבי התוכן. זהו אחד הדברים המזכירים לנו, מה צריך הזמן הזה לקחת מן האתמול ולמסור אל המחר.